

XI UTRECHT 1

DE STAD UTRECHT

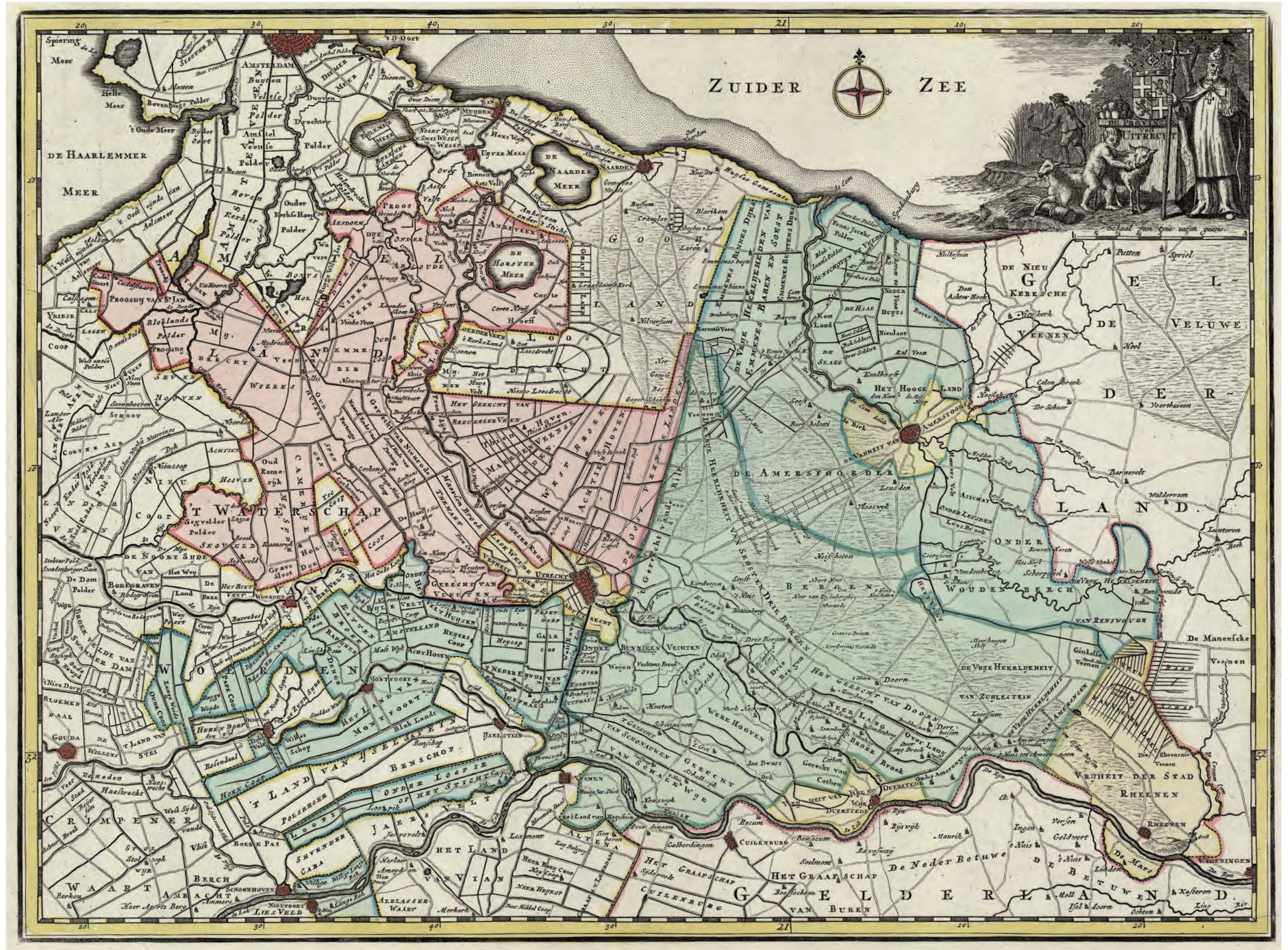
676. Titelplaat deel XI
Jan Caspar Philips, 1758, 160 x 100 mm, TS, XI, 1

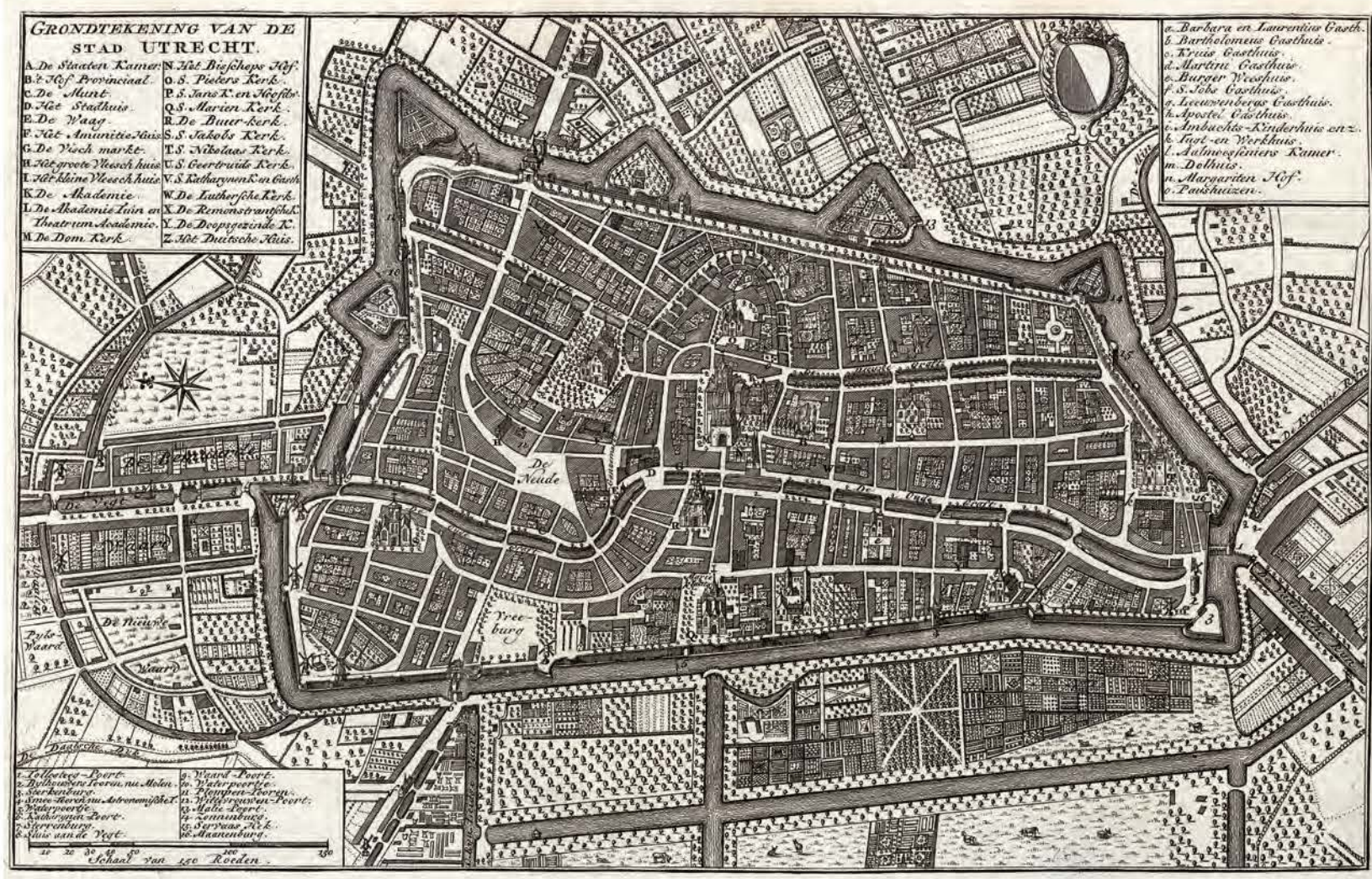
De vrouw op de troon links is de personificatie van de provincie Utrecht. Zij houdt het provinciewapen in de ene en een scepter in de andere hand. Naast haar staan een bisschop, een geestelijke en een ridder, die schilden met de wapens van de edelen en de geëilgeerden vasthouden, de vertegenwoordigers van de Utrechtse kapittels en leden van de Staten van Utrecht. Een putto draagt het wapen van stadhouder Willem IV van Oranje-Nassau. Rechts is de Stedenmaagd van Utrecht te zien met het stadswapen en een bord met de wapens van Amersfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede en Montfoort. Op de voorgrond zijn verder, van links naar rechts, de jacht, de landbouw, de muntschroef, de rivier de Rijn en het wapen van de Utrechtse universiteit verbeeld. Op de achtergrond is een buitenplaats, een kasteeltoren en de stad Utrecht te zien.

677. Kaart van de provincie Utrecht

Anoniem, ongedateerd, 321 x 434 mm, noorden bovenaan, TS, XI, 1
 Los ingekleurd exemplaar: Amsterdam, Allard Pierson, OTM: HB-KZL,
 34.03.16

Isaak Tirions kaart van de provincie Utrecht gaat terug op de grote meerbladige wandkaart die Bernard de Roij in 1696 had vervaardigd. Ze is in de loop van de achttiende eeuw door meerdere uitgevers als eenbladige kaart op de markt gebracht. De anoniem gebleven graveur van Tirions kaart leverde een verzorgd product af, waarbij de grillige grenzen en complexe onderverdeling van de provincie Utrecht – ook wel Nedersticht genoemd – zijn aangeduid. Onderaan lopen de kronkelende Rijn en Lek bijna parallel aan de kaartlijst; bovenaan en links is extra ruimte voorzien om het Haarlemmermeer, Amsterdam en een deel van de Zuiderzee weer te geven. Zo wordt de provincie ook in een ruimere landschappelijke en territoriale context geplaatst. Vooral links en onderaan is het kaartbeeld vrij druk, met name door de intekening van de vele polders en de uitgebreide belettering. Centraal op de kaart is de Amersfoortseweg uit 1652 weergegeven en meer naar boven duidt een kaarsrechte lijn tussen Utrecht en Spakenburg een gepland kanaal aan, *De begreepen Nieuwe Vaart*. De fraaie decoratie rechts bovenaan benadrukt het belang van religie – zie de heilige Willibrordus met de Utrechtse Dom in de hand – en van landbouwactiviteiten voor de provincie.

678. Plattegrond van Utrecht

Anoniem, ongedateerd, 169 x 267 mm, noorden links. TS, XI, 305

Isaak Tirions 'grondtekening van de stad Utrecht' is wellicht een verkleining en vereenvoudiging van Jan van Vianens *Urbis Traiecti ad Rhenum novissima et accuratissima delineatio*, uitgegeven door Caspar Specht in 1695. De kaart werd wel geactualiseerd, wat bijvoorbeeld blijkt uit het feit dat de Lutherse Kerk (letter W) zich in de Hamburgerstraat bevindt, zoals sinds 1743 het geval was (→ 715). Eén van beide molens op het Paardenveld was in 1745 in steen herbouwd (→ 679). Utrecht is 'liggend' weergegeven, met het noorden links. De stad heeft een complexe morfologie, hetgeen duidelijk tot uiting komt in het drukke kaartbeeld en de uitgebreide, driedelige legenda met 55 items. Utrechts meest prominente *landmark*, de Domtoren (→ 703), bevindt zich pal in het midden van de kaart, maar valt haast niet op. Opvallender zijn de gebastioneerde stadsversterking met gearceerde grachten en de nadrukkelijk ingetekende en ongetwijfeld gefantaseerde tuinpatronen. Het Sterrenbos (onderaan rechts van het midden) en de Academietuin aan de Nieuwegracht (letter L, centraal rechts) zijn wel herkenbaar en dus min of meer realistisch weergegeven.

De Stad UTRECHT, van het Paardenveld te zien.

680. Utrecht vanaf het Paardenveld

Jan Caspar Philips naar Jan de Beijer, 1756 (orig. 1745), 160 x 395 mm, TS, XI, 306

Het Paardenveld was een driehoekig terrein in de noordwestelijke hoek van de stad. In de zestiende eeuw werd er een markt in paarden gehouden. Toen Jan de Beijer het veld in 1745 vanaf de stadswal tekende, was de molen Rijn en Zon, uiterst links op de prent, in aanbouw, terwijl de molen De Meiboom, rechts vooraan, net was voltooid. Op de voorgrond in het midden is een schavot met een galg te zien. Op de achtergrond is het profiel van de stad vanuit het noordwesten weergegeven met in het midden de toren van de Jacobikerk (→ 711) en rechts die van de Dom (→ 703) en de Buurkerk (→ 710).

De TOLLESTEEG POORT in UTRECHT, van den Krommen Rijn te zien.

680. De Tolsteegpoort in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744, 150 x 199 mm, VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

De Tolsteegpoort, de zuidelijke toegang tot de stad, is weergegeven vanaf het punt waar de Kromme Rijn, uiterst links, in de Stadsbuitengracht uitmondt. Uiterst rechts is het bastion Manenburg te zien, te herkennen aan de naamsteen met een afbeelding van een halve maan. Achter de brug staat de Bijlhouwerstoren, die oorspronkelijk een onderdeel van de stadsversterking vormde, maar in 1694 werd omgebouwd tot een molen. In de loop van de negentiende eeuw zijn de stadspoorten, de stadsmuren, de stadswal en de waltorens in Utrecht gesloopt.

681. De Singel tussen het bastion Sterrenburg en de Smeetoren in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736,
152 × 199 mm, VN, VIII, zonder nummer
→ TS, XI, 308

Deze prent toont de zuidwestelijke punt van de stad (→ 695). We kijken in noordwestelijke richting. Links van de Stadsbuitengracht ligt de Catharijnesingel met een dubbele bomenrij en rechts staat de stadsmuur. Uiterst rechts bevindt zich het bastion Sterrenburg. Op de wal achter het bastion is molen De Sprokkel te zien. In de verte staat de vierkante Smeetoren, waarop een sterrenkundig observatorium was gebouwd. Rechts daarvan zijn de torens van de Geertekerk (→ 714), Buurkerk (→ 710) en de Dom (→ 703) te herkennen.

683. De Singel bij het Mariawaterpoortje in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744, 150 × 200 mm,
VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

Links is een bomenrij langs de Singel weergegeven. Rechts van de Stadsbuitengracht is de stadsmuur bij het Mariawaterpoortje te zien, in het westen van de stad. Daarboven is de bomenrij op de stadswal afgebeeld. Op de kade wordt handelswaar overgeslagen, mogelijk bestemd voor de markt op de nabijgelegen Mariaplaats (→ 709). In de verte staat de molen De Fortuin (→ 694) op het noordwestelijk bastion van het voormalig kasteel Vredenburg.

682. De Catharijnepoort in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 152 × 201 mm,
VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

Aan de westzijde van de stad stond de monumentale Catharijnepoort, in 1621 ontworpen door de Utrechtse schilder en architect Paulus Moreelse ter vervanging van de middeleeuwse stadspoort. De *Tegenwoordige Staat* vermeldt in 1758 dat de poort volgens 'de hedendaagse wijze deftig herbouwd' was. Het gebouw was versierd met klassieke ornamenten die zijn militaire en representatieve functie moesten onderstrepen. Aan weerszijden van de poortdoorgang bevonden zich halfronde wachtruimtes voor de wakers. Voor de poort ligt de Catharijnebrug over de Stadsbuitengracht (→ 694).

684. De Singel bij het Begijnbolwerk in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744,
151 × 200 mm, VN, VIII, zonder nummer
→ TS, XI, 308

Ook al suggereert het onderschrift iets anders, deze prent toont het Begijnbolwerk (→ 685) en de Stadsbuitengracht vanaf de Weerdsingel Oostzijde. Het bolwerk ligt als een eiland buiten de stad en heeft zijn oorspronkelijke verdedigingsfunctie inmiddels duidelijk verloren. Welgestelde particulieren hadden op het terrein buitenhuizen met fraaie siertuinen laten bouwen. Uiterst rechts is de stadsmuur te zien met de verlaagde waltoren De Leeuw. Tussen de bomen op de stadswal zijn de huizen in het noordelijke deel van de stad te zien.

685. De Singel bij het Begijnbolwerk in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744,
 151 × 199 mm, VN, VIII, zonder nummer
 → TS, XI, 308

Het onderschrift van deze prent klopt niet. Dit is een gezicht vanaf de Singel over de Stadsbuiten-gracht op de stadswal, vanuit het noorden. De zon schijnt op de waltoren De Beer in het midden en rechts in de schaduw is de noordoostzijde van het Begijnbolwerk (→ 684) met siertuinen en een theekepel weergegeven.

687. De Singel bij de waltoren Het Paard in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 150 × 198 mm,
 VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

Dit gezicht vanaf de Singel aan de noordwestzijde van de stad toont de Stadsbuitengracht en de stadsmuur bij de ruineuze waltoren Het Paard, rechts op de prent. Op dit gedeelte van de wal stonden geen bomen. Verderop ligt het bastion Morgenster met de standermolen Klaarwater. Uiterst rechts steekt de toren van de Jacobikerk (→ 711) boven de stadsmuur uit. Op de achtergrond zijn de huizen aan de Bemurde Weerd Oostzijde te zien.

686. De Weerdpoort in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 152 × 200 mm,
 VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

De Weerdpoort of Amsterdamse Poort lag aan de noordzijde van de stad, op de plek waar de Oudegracht, rechts, en de Stadsbuitengracht, links van de poort, samenkomen. Het middeleeuwse gebouw was in de achttiende eeuw nog in hoofdvorm aanwezig, al waren de kantelen verdwenen. Hier is de stadspoort vanuit het westen in beeld gebracht. Rechts is de Zandbrug te zien met daarachter de gevels van de eerste huizen aan de Oudegracht.

688. De Singel bij bolwerk Zonnenburg en de Servaastoren in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1746,
 152 × 202 mm, VN, VIII, zonder nummer
 → TS, XI, 308

In de zuidoostelijke hoek van de stad liggen bastion Zonnenburg, duidelijk te herkennen aan de naamsteen met een afbeelding van een zon, en de gekanteelde Servaastoren aan de Stadsbuitengracht. Naast het waakhuisje op het bastion is een rad te zien dat oorspronkelijk werd gebruikt om emmers water op te takelen voor het gieten van de planten in de nabij gelegen botanische tuin van de universiteit aan de Nieuwegracht. Op de voorgrond trekken twee mannen een schip voort aan een touw.

689. De Plompetoren in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744,
150 × 200 mm, VN, VIII, zonder nummer
→ TS, XI, 308

Afgebeeld is de robuuste, twaalfde-eeuwse Plompetoren aan de noordelijke stadsrand, die tot de oudste stadstorens van Utrecht behoorde. Een sloep vaart juist door de opening in de waterpoort rechts, op de plek waar de Plompetorengracht uitkomt in de Stadsbuitengracht. Links zijn de waltorens De Vos, op de voorgrond, en De Wolf, op de achtergrond, te zien. De weerspiegeling van de oude gebouwen in het gladde wateroppervlak is goed getroffen.

690. De Wittevrouwenpoort in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 155 × 201 mm,
VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

Deze prent toont de Stadsbuitengracht bij de Wittevrouwenpoort en -brug aan de oostzijde van de stad. De in oorsprong middeleeuwse poort werd in de zeventiende eeuw vervangen door een achzijdig classicistisch gebouw ontworpen door Pieter Post en Hendrick Aertsz. Struys. Links van de brug zijn een accijnshuisje, een hamei en een drinkplaats voor paarden afgebeeld. Uiterst rechts staat de waltoren De Hond. Door een vensteropening in de toren kijkt iemand naar buiten.

691. De Singel bij de Wittevrouwenpoort in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744, 151 × 199 mm,
VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

Enkele wandelaars met een hond kijken vanuit het noordoosten, vanaf de Wittevrouwensingel, uit over het water van de Stadsbuitengracht en de daarachter gelegen stad. Links is de Wittevrouwenpoort weergegeven (→ 690). Rechts zijn de waltoren De Hond en de met bomen en struiken begroeide zuidpunt van het bolwerk Wolvenburg te zien. De Domtoren (→ 703), de Domkerk en de Janskerk (→ 706) steken boven de huizen en vestingwerken uit.

692. De Singel bij het Maliehuys en de Maliebaan in Utrecht

Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744,
152 × 200 mm, VN, VIII, zonder nummer
→ TS, XI, 308

Tussen de bomen in het midden van de prent is de omheinde Maliebaan (→ 696) te zien, die in 1637 ten oosten van de stad was aangelegd. Bij het maliespel moest een houten bal met een slag-hout met zo min mogelijk slagen tussen twee palen worden geslagen. Het huis achter bomen links, gelegen aan de Maliesingel langs Stadsbuitengracht, was oorspronkelijk een herberg, maar werd in 1637 tot Maliehuys verbouwd. Dit was het woonhuis van de maliemeester, die toezicht moest houden op het maliespel.

693. De Singel bij bolwerk Lepelenburg in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744,
 152 x 200 mm, VN, VIII, zonder nummer → TS, XI, 308

Links is de Maliesingel te zien en in het midden het bolwerk Lepelenburg, aan de overzijde van de Stadsbuitengracht. Oorspronkelijk had het bolwerk een militaire functie, maar in de achttiende eeuw stonden er buitenhuisjes en siertuinen met geschoorenen hagen in golvende vormen, waterstoepen, loofgangen en prieeltjes. Rechts is de stadsmuur en de bomerij op de wal weergegeven. Een koets rijdt over de brug van de Maliepoort.

696. De Maliebaan in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 71 x 100 mm,
 VN, VII, nr. 8 → TS, XI, 308

Jan de Beijer tekende dit uitzicht vlak buiten de stad, bij de Maliebrug. Hij keek in noordoostelijke richting. Links is de Stadsbuitengracht te zien, rechts het begin van de Maliebaan. Tussen de bomerijen bevindt zich het omheinde terrein waar het maliespel werd gespeeld. Links is het Maliehuis (→ 692) afgebeeld, het woonhuis van de maliemeester.

694. De Singel bij de Catharijnepoort in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 71 x 100 mm,
 VN, VII, nr. 1 → TS, XI, 308

Vanaf de Catharijnesingel heeft Jan de Beijer de stadsmuur, de Stadsbuitengracht, de Catharijnepoort en de Catharijnebrug met rechts een accijnshuisje weergegeven (→ 682). Achter het zeventiende-eeuwse poortgebouw is de molen De Fortuin op het noordwestelijk bastion van het voormalig kasteel Vredenburg te zien. Op de achtergrond is de molen op de Bijlhouwerstoren afgebeeld (→ 680). Geheel links steekt de Domtoren (→ 703) hoog boven een waltoren uit.

697. De Ganzenmarkt in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 71 x 100 mm,
 VN, VII, nr. 22 → TS, XI, 343

Deze prent laat de Ganzenmarkt in noordwestelijke richting zien met in het midden een schuin aflopend, overkluisd wed naar de Oudegracht. Hierdoor konden goederen die per schip werden aangevoerd, met paarden en karren de stad worden ingebracht. Het hoge hoekhuis links is het huis Keyserrijk, waarvan de begane grond vanaf 1614 als waag fungeerde. Het gekanteelde stadskasteel op de achtergrond in het midden is huis Groot Groenewoude aan de Oudegracht.

695. De Singel tussen het bastion Sterrenburg en de Smeetoren in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 71 x 100 mm,
 VN, VII, nr. 2 → TS, XI, 308

Het standpunt is vrijwel identiek aan dat van een eerdere prent (→ 681): de plek ten westen van de Tollesteegpoort waar de Stadsbuitengracht een scherpe bocht naar het noordwesten maakt. De stadsrand tussen het bastion Sterrenburg en de Smeetoren, een sterrenkundig observatorium, is van net iets dichterbij weergegeven. Naast het formaat van de afbeelding is de sloep op de voorgrond het grootste verschil tussen beide prenten.

698. De Statenkamer in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1736, 71 x 100 mm,
 VN, VII, nr. 3 → TS, XI, 345

Omstreeks 1581 werd het middeleeuwse minderbroederklooster verbouwd tot zetel van de Staten van Utrecht. De voormalige refter, de Statenkamer, diende tot 1795 als vergaderzaal. De prent toont de voorzijde van het complex vanuit het zuiden. De monumentale hoofdingang met stoep en natuurstenen poort uit 1643 bevond zich in de zuidwesthoek van het Janskerkhof (→ 707). Het plein met lindebomen is rechts te zien.

699. Het Hof Provinciaal in Utrecht
 Hendrik Spilman naar Jan de Beijer, 1744, 71 x 100 mm,
 VN, VII, nr. 6 → TS, XI, 346

Het Hof Provinciaal of Hof van Utrecht, het hoogste rechtsorgaan van de provincie Utrecht, zetelde in een gebouwencomplex dat oorspronkelijk onderdeel van de Sint-Paulusabdij was geweest (→ 708). De abdij was in 1580, tijdens de Reformatie, opgeheven. Op de prent is de hoofd vleugel vanuit het zuiden weergegeven, vanaf het voorplein. De ingang bevindt zich rechts in de hoek. Links is de toegangspoort aan de Korte Nieuwstraat te zien.